

ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА

Андрій Заяць. «Єврейське» щастя: як волинський єврей Маєр Давидович збирав свій капітал (перша половина XVII ст.)

Євген Чернецький. Річпосполитський патріот на імперській службі:
Ян-Непомуцен Хоєцький (1748–1816 рр.)

УДК 929:332.2:339.3:94(477.38)''16''

Андрій Заяць

«ЄВРЕЙСЬКЕ» ЩАСТЯ: ЯК ВОЛИНСЬКИЙ ЄВРЕЙ МАЄР ДАВИДОВИЧ ЗБИРАВ СВІЙ КАПІТАЛ (ПЕРША ПОЛОВИНА XVII ст.)

У житті українських міст ранньомодерної доби важливу роль відігравали євреї, які завдяки згуртованості та певним навичкам зуміли розгорнути бурхливу фінансово-господарську діяльність і накопичити значні капітали, конкуруючи у цьому не лише з міщанами, а й зі шляхтою. На значенні євреїв у життєдіяльності міст наголошувало багато дослідників¹. На жаль, діяльність їх на теренах Волині майже не представлена в сучасній українській історіографії, за винятком статті Наталі Старченко². За цих умов, коли бракує наукових студій про різні сторони життєдіяльності єврейських громад у містах, зайве казати про діяльність окремих осіб. Значною перепорою для таких досліджень є майже повна відсутність міських книг. Однак що лакуну, принаймні частково, заповнюють гродські та земські книги. Багаторічна кропітка робота з цим джерелом дала неочікуваний результат – вдалося знайти майже 130 документів, які стосуються колоритної постаті – волинського єврея Маєра Давидовича з містечка Колки (інша назва Романів)*, що лежало у Луцькому повіті. Основний масив документів зосе-

¹ *Tollet D.* Historia Żydów w Polsce od XVI w. do rozbiorów. – Warszawa, 1999. – S. 43-56; *Horn M.* Rola gospodarcza Żydów w Polsce do końca XVIII w. // *Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej.* – Kielce, 1996. – S. 17-29. *Frykowski J.* Gmina Żydowska w Tyszowcach w XVI–XVIII w. // *Kwartalnik Historii Żydów.* – 2011. – № 1. – S. 96; *Kazusek Sz.* Chreścijanie i Żydzi w handlu siedemnastowiecznego Krakowa. Wybrane aspekty współpracy gospodarczej // *Kwartalnik Historii Żydów.* – 2007. – № 1. – S. 5-17; *Zajecki M.* Żydzi w gospodarce komunalnej miast Polski przedrozbiorowej // *Kwartalnik Historii Żydów.* – 2007. – № 4. – S. 395-421; *Kazmierczuk A.* Żydzi w dobrach prywatnych w świetle sądowniczej i administracyjnej praktyki dóbr magnackich w wiekach XVI–XVIII. – Kraków, 2002. – S. 176-188. Не втратили досі значення слушні спостереження про місце євреїв у тогочасному соціумі Сергія Бершадського (див.: Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии. – СПб., 1883).

² *Старченко Н.* Евреи на Волини в конце XVI – первой трети XVII в.: некоторые наблюдения над непростым соседством // *Свой или чужой? Евреи и славяне глазами друг друга.* Сб. статей. – Москва, 2003. – С. 92-104. Дещо краща ситуація щодо персоналій євреїв Львова завдяки старій праці Маєра Балабана: *Balaban M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII w. – Lwów, 1906. – S. 41-88.

* Зараз смт Маневицького району Волинської області.

реджений в луцьких гродських книгах, окремі акти містяться у володимирських гродських та земських і одна справа з 12 документами – у кременецьких земських книгах (всього понад 70 книг). Виявлені свідчення уривчасті та фрагментарні, однак навіть крізь ці джерела проступає широко закроена фінансово-підприємницька діяльність успішного волинського єврея Маєра Давидовича.

Уперше наш герой з'являється на сторінках актових книг у 1600 р.³, і з того часу більш-менш регулярно згадується до 1645 р.⁴. Логічно припустити, що він народився орієнтовно у 70-і роки XVI ст. У документі за 1625 р. є свідчення, що місцем народження Маєра Давидовича було м. Колки, де він постійно мешкав⁵. Єврейська громада міста була доволі значною. У 1632 р., згідно зі свідченнями «школьника» Гірші Шмойловича, євреям у Колках належали 56 будинків, власних і винайнятих у християн⁶. Є згадка про брата Маєра Давидовича – Лейзора, який проживав до 1634 р. у м. Берестечку⁷, а з 1635 р. переселився до м. Броди⁸, куди, мабуть під впливом брата, 1638 р. перебрався і Маєр⁹. У січні наступного 1639 р. в одному з документів зазначено: «...з Маєром Давидовичом жидом, в Колках перед тымъ, а тепер в Бродех мешкаючим»¹⁰. Переїзд Лейзора до Бродів, можливо, був зумовлений судовим декретом, за яким його оголосили банітом. У травні 1635 р. луцький граничний коморник Теодор Сосновський скаржився на Маєра Давидовича, який допомагає братові-баніту, через що скаржник не може отримати від Лейзора позичені йому гроші¹¹. Самому Маєру у грудні 1622 р. теж присудили баніцію за скаргою волинського поборці Юрія Чаплича-Шпановського: він не сплатив чопове і тричі не з'явився до суду. Возний Адам Лотоцький визнав, що він «тую баницію [...] тут в замку вишнемъ околном при згромаженю велю людии зацных обволат и публиковать, приводячи то всимъ до

³ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі: ЦДІАУК). – Ф. 25 (Луцький гродський суд), оп. 1, спр. 51, арк. 256.

⁴ Там само. – Спр. 244, арк. 786 зв.

⁵ Там само. – Спр. 144, арк. 145, 221-221 зв. Рівень особистої свободи євреїв у містах був досить високий і опосередковано про це свідчить фраза, заявлена у Луцькому гроді, до якого прийшов Маєр Давидович: «с притомностю пана его (Рафала Лещинського) под которым перемешкивает». (Там само. – Спр. 117, арк. 395). Тобто він не названий навіть підданним, а просто «перемешкивает» у місті.

⁶ Там само. – Спр. 184, арк. 212. У 1629 р. у місті було загалом 466 будинків. (Там само. – Спр. 170, арк. 664 зв.)

⁷ Там само. – Спр. 194, арк. 455. У 1630 р. він з Давидом Мошковичем орендували на чотири роки у Галшки Бокієвої-Печихвостської за 5000 злотих села Стрільче, Матіїв і Печихвости. (Там само. – Спр. 192, арк. 851-853).

⁸ Там само. – Спр. 196, арк. 858 зв.

⁹ Там само. – Спр. 217, арк. 309. Броди у першій половині XVII ст. було значним торгово-економічним осередком. (*Созанський I*. З минувшини м. Бродів. Причинки до історії міста в XVII в. – Львів, 1911).

¹⁰ ЦДІАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 218, арк. 68 зв. (У документі за 1644 р. його названо євреєм колківським. (Там само. – Ф. 27, оп. 1, спр. 39, арк. 15 зв.–16).

¹¹ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 195, арк. 503 зв.–504: Маєр Давидович «...ничого не дбаючи з братом своим ... банитом правом переконанымъ сполкует, рады и помочы ему додаючи, под охороною своею мает».

ведомости, абы с преречоньм позваньм банитом правом переконаным жадного сполку ани обцованя не мели, рады и помочи ему ни в чом не додавали, в домах и маєтностях своих не переховывали, але се з ним яко банитом и выволанцом во всем водле срокгости правное заховали под винами в праве посполитом описанными»¹². Де жив і чим займався наш герой у Бродах – невідомо. У бродівських вїтївсько-лавничих та раєцьких книгах не вдалося виявити слідів перебування ні Маєра, ані Лейзора¹³.

Окрім будинку в Колках, Маєр Давидович мав будинок у Луцьку (1634 р.) «противъ школы жидовскоє»¹⁴. Можливо зі спорудженням цього будинку пов'язана судова справа, що провадилася у травні 1631 р., за скаргою Юзефа Кутила, єврея з Любомля, слуги і «фактора» Маєра Давидовича, на луцького старосту Героніма Харленського «о побране на передместю луцкомъ цеглы и вапна» на суму 960 злотих¹⁵.

Статки, зібрані Маєром Давидовичем, суттєво позначилися на його соціальному статусі, адже в документах його неодноразово називають «паном»¹⁶. Користувався він і власною печаткою. У записі дружині луцького старости Катерині Харленській читаємо: «подад лист доброволныи запис свои вливковыи знаком печати и с подписом руки своеє по жыдовску»¹⁷. Маєр Давидович тримав чималу кількість дворової челяді, факторів та слуг, окремі з яких названі на шляхетський лад «рукодайними». Так у жовтні 1622 р. він скаржився на «Валка, слугу рукодаиного и шинькара своѣго жаравицкогo»¹⁸, а у 1630 р. було пограбовано його фактора Іцка Шломовича¹⁹. Справа по скарзі Маєра Давидовича та його компаньонів на шляхтича Миколая Мілковського про наїзд на с. Лозки виявляє амбіції не лише нашого героя, що «бавиться» у шляхтича, а й його слуг. Згаданий шляхтич скаржився, що «неякис Станислав Боруцкии написал се слугою тыхъ жидовъ, возница жидовскии, которого Сниткою посполите зовут, которыи то Боруцкии Снитка, возница жидовскии Маєров колковскогo, важил се чинити протєстацию криминальную именємъ тыхъ жидовъ поменєныхъ, панами своими их менуючы, якобым я мел наехати на их

¹² Там само. – Спр. 132, арк. 1055 зв.

¹³ Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 24 (Магістрат м. Бродів), оп. 1, спр. 2-10, 31.

¹⁴ ЦДДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 193, арк. 959.

¹⁵ Там само. – Ф. 28 (Володимирський гродський суд), оп. 1, спр. 66, арк. 180.

¹⁶ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 495 зв.; спр. 90, арк. 11 (1611 р.); спр. 112, арк. 753 зв.–754 (1618 р.); спр. 119, арк. 456 (1620 р.); спр. 123, арк. 596; спр. 125, арк. 440 (1621 р.); спр. 130, арк. 952; спр. 131, арк. 1047 (1622 р.); спр. 179, арк. 417 зв.–418 (1631 р.); спр. 192, арк. 6 (1634 р.); спр. 221, арк. 290 зв. (1640 р.).

¹⁷ Там само. – Спр. 221, арк. 291.

¹⁸ Там само. – Спр. 130, арк. 214 зв.

¹⁹ Там само. – Спр. 175, арк. 509. У фактора забрали низку дорогих речей: шкатулку, в якій було 400 злотих, два тузини срібних ложок вартістю 150 злотих, 152 чарки за 50 злотих, чотири золотих перстени вартістю 100 злотих, постав чорного фалендишового сукна за 200 злотих, два постави шифтуфу вартістю 200 злотих, ярмак за 60 злотих, постіль за 60 злотих, «сидоры жыдовскии з книжками за золотыхъ пятдесят куплѣныи», і пояс з мішком, в якому було 50 злотих. (Там само. – Арк. 510).

маѣтност и побившы там тоѣ хлопство, якогос Шлому Зѣлмановича, жида, и якогос Ивана Стицкевича, которых за шляхичов в тои противко мнѣ протѣстации мѣновано. А то сѣм хлопы, тот Иван Стицкѣвич зѣ Заболотя, винникъ жидовскии, которыи у Володимерцу горѣлку жидом палит и тому Маєрови»²⁰.

Проживаючи у Колках, Маєр Давидович заробляв на життя традиційним єврейським способом – переважно фінансовими операціями і підприємництвом, досягши у цьому неабияких успіхів. Як відомо, незважаючи на володіння маєтками, шляхта та магнати завжди потребували грошей. Саме вони і стали тим контингентом, якому позичав гроші наш герой. Такі операції були вигідні хоча б тому, що у разі невиплати позики у передбачений записом термін на боржника накладалися штрафні санкції, зазвичай позичена сума подвоювалася (мала виплачуватися «совито»), а також передбачене було відшкодування втрат. Так у 1614 р. Якуб Бенецький вчасно не віддав позику у 500 злотих, через що мав платити «совитість»²¹. У 1626 р. Самуель Марціховський взяв 150 злотих під гарантію своїх маєтків, зобов'язавшись у разі затримки з поверненням боргу заплатити штраф – «заклад» і «шкоди»²². Двічі, у 1622 і 1624 рр., по 300 злотих позичав у Маєра волинський підвоєвода Войцех Мілачевський, правда, вчасно їх віддав²³.

Потребували грошей і магнати «середньої руки», видатки яких досить часто перевищували їхні реальні доходи. У 1620 р. мінський воєводич Олександр Пац позичив у два етапи 1600 злотих, але вчасно їх не зміг віддати і потрапив під обумовлені записами санкції²⁴. Позики грошей часом закінчувалися судовими процесами. Таке трапилося у 1628 р. з Яном Казимиром Пацом, який скаржився, що дав Маєрові розписку на 6000 злотих, але той зник із Луцька, не надавши скаржникові означеної суми. Відповідач, доводячи свою невинуватість, виставив двох свідків: луцького єврея Левка Израєлевича і колківського міщанина Федора Барановича. У присутності возного Томаша Лобковича Маєр разом зі свідком-євреєм присягав у луцькій рабинській школі, а міщанин виконав тілесну присягу у гроді, після чого суд «на вічні часи» звільнив Маєра від обвинувачень²⁵. У 1641 р. дерптський воєвода Андрій Лещинський оскаржував борг свого батька Маєрові у 10 тисяч злотих²⁶.

Потребували Маєрових грошей і князі. У 1611 р. київський каштелян князь Юрій Корибут Вишневецький з дружиною Теодорою Чаплянкою позичили 1157 злотих, докладно описавши в угоді гарантії їх повернення²⁷. На гачок санкцій попався князь Григорій Четвертинський, який у 1619 р. позичив 255 злотих, однак вчасно їх не віддав, тож мусив платити втричі більше – 765 злотих²⁸.

²⁰ Там само. – Спр. 106, арк. 159 зв. (1617 р.)

²¹ ЦДІАУК. – Ф. 25, оп.1, спр. 98, арк. 706 зв.–707 зв.

²² Там само. – Спр. 149, арк. 757-758.

²³ Там само. – Спр. 127, арк. 270 зв.–272 зв.; спр. 139, арк. 1040 зв.–1041.

²⁴ Там само. – Спр. 116, арк. 1059 зв.–1060; спр. 129, арк. 144-147.

²⁵ Там само. – Спр. 164, арк. 32.

²⁶ Там само. – Спр. 227, арк.104 зв.–105 зв.

²⁷ Там само. – Спр. 125, арк. 440-442.

²⁸ Там само. – Спр. 117, арк. 395-396.

Ситуація повторилася у 1621 р., коли той же князь через затримку із поверненням позичених 1300 злотих у підсумку заплатив 3900 злотих²⁹. У 1629 р. він же заборгував єврею 17500 злотих, а також, з не до кінця зрозумілої причини, долучив до своєї позиченої суми ще й борг князя Олександра Октавіана Пронського Маєрові у 7000 золотих і разом мав сплатити цілком солідну суму у 24500 злотих³⁰.

Дещо дивним виглядає той факт, що у 1638 р. сам Маєр позичив у Андрія Гуляницького досить незначну суму (41 злотий) і теж вчасно її не віддав, тож суд зобов'язав його у двотижневий термін повернути втричі більше – 123 злотих³¹. Значно більшу суму (9500 злотих) Маєр Давидович заборгував шляхтичу Глуховському, а після «безпотомної» смерті останнього все майно, а також його боргові документи за королівським привілеєм дісталися крушицькому каштеляну Андрію Рисінському³². Зафіксований випадок, коли Маєр Давидович мав клопоти з поверненням 250 злотих, які він дав шляхтичеві Яну Куликовському на зберігання³³. Позичав гроші Маєр і під заставу. Так у 1621 р. він взяв під заставу у шляхтича Самуеля Марцишевського срібних і золотих речей на суму 712 злотих³⁴, а у 1622 р. у шляхтича Олександра Красінського срібні речі, оцінені у 100 злотих³⁵.

Однією зі статей прибутків Маєра Давидовича були торгові операції. Шляхтич Якуб Гарабурда, потребуючи грошей, продав йому в 1619 р. «попелу шмалцужнього добре виправленого» 20 лаштів, по 100 злотих за лашт, і мав його доправити в с. Березці під закладом у 2000 злотих³⁶. Очевидно, що перепродаж цього попелу мав принести певний зиск. У січні 1625 р. шляхтич Томаш Мізевський скаржився від імені Маєра Давидовича на Яна Казимира Паца, який у жовтні 1624 р. перехопив відправлені Маєром 180 підвід, що прямували до м. Берестя. На підводах було: 8000 кварт «горелки аквавиты... которую юж был поторговал в Брестю» по 8 грошів за кварту; 10700 кварт «простое горелки» по 5 грошів за кварту; жита 20, а вівса 30 мац³⁷. У 1634 р. Маєр уклав угоду зі шляхтичем Павлом Вишковським на доставку йому 50 кварт «чистого меду» по ціні один злотий за кварту, але не дотримав домовленостей, і за рішенням суду мав сплатити впродовж двох тижнів 100 злотих (половина – вартість меду, а друга половина – штраф)³⁸. У січні 1621 р. Маєр Давидович був на ярмарку у Львові, але, на жаль, джерела мовчать про мету цієї

²⁹ Там само. – Спр. 121, арк. 620-621.

³⁰ Там само. – Спр. 166, арк. 81 зв.–82.

³¹ ЦДІАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 218, арк. 68-69 зв.

³² Там само. – Спр. 217, арк. 308 зв.–309 зв.

³³ Там само. – Спр. 184, арк. 11-11 зв.: «о нѣвѣрнѣиѣ и нѣ одданѣ сумы на рѣкогницию до схованья взятоѣ».

³⁴ Там само. – Ф. 26, оп. 1, спр. 29, арк. 414-414 зв.

³⁵ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 130, арк. 538 зв.

³⁶ Там само. – Спр. 127, арк. 273.

³⁷ Там само. – Спр. 141, арк. 64 зв.–65; спр. 144, арк. 452 зв.–455.

³⁸ Там само. – Спр. 199, арк. 147 зв.–148 зв.

поїздки³⁹. У жовтні 1644 р. у володимирському земському суді розглядалася скарга львівських ченців кармелітів на Маєра Давидовича, який не виконав розпорядження княгині Олександри Сокольської і не передав монахам 176 кіп немолоченого і 12 мац «чистого» жита, за що потрапив під санкції – упродовж шести тижнів мав віддати вже 352 копи і 24 маці жита, а у разі спротиву справу мали передати для оголошення баніції до Люблінського трибуналу⁴⁰. У визначений термін він жита не повернув, хоча ченці чекали його «з самого поранку аж до вечора и запаленя свєчи»⁴¹.

Займався Маєр Давидович і підприємницькою діяльністю, не гребуючи більшими чи меншими зловживаннями. У 1614 р., орендуючи у Софії з Вишневецьких Янові Пацові с. Медвежжя, він без її згоди вирубав у пуші сусіднього села Пуцеревичі близько 6 тисяч дерев, на що скаржилася власниця⁴². Добрий зиск у той час давав так званий спуск («спуст») ставів – тобто вилов риби з метою її продажу. У 1630 р. Маєр закупив спуск трьох скорчівських ставів у луцького старости Героніма Харленського, обіцяючи «так се в тьм спустє и в ставахъ заховат, яко се доброму купъцови годит», але слова не дотримав; возний Томаш Лобкович засвідчив, що стави були розкопані надто низько, в них залишилося мало води, яка з настанням морозів вимерзла до дна, «зачьм дробязку рыбъ без воды под лєдом поздыхали»⁴³.

У грудні 1628 р. Маєр Давидович разом з євреями Ароном Мошковичем з Кременця та Бєняшем Нахимовичем з Берестечка орендував за 5000 злотих спуск ставу в с. Корсові у белзького каштеляна Маєя Лешневського, при цьому останній взяв завдатку 2500 злотих. Згідно з угодою, Лешневський не мав перешкоджати оренді під закладом такої ж суми. Домовленості виявилися нетривалими, бо вже у грудні 1628 р. каштелян послав до Корсова своїх слуг, які забрали 18 бочок риби, приготовленої для відправки до Любліна, а на наступний день вигнали слуг євреїв, відібравши у них «сети, нєводи, чолны и увєс спрат або начинє»⁴⁴. Орендарі у своїй скарзі, що датується лютим 1630 р., оцінили збитки у 4000 злотих. 2 серпня 1631 р. уповноважений М. Лешневського Саму-

³⁹ Там само. – Спр. 120, арк. 290 зв.

⁴⁰ Там само. – Ф. 27, оп. 1, спр. 39, арк. 15 зв.–17 зв., 83-84.

⁴¹ Там само. – Ф. 28, оп. 1, спр. 79, арк. 749.

⁴² ЦДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 97, арк. 299 зв.

⁴³ Там само. – Спр. 176, арк. 104 зв.

⁴⁴ Там само. – Ф. 22 (Кременецький земський суд), оп. 1, спр. 37, арк. 474. Компаньйон Маєра Давидовича Арон Мошкович, названий у джерелах суконником, теж веде активну фінансово-підприємницьку діяльність. У 1644 р. він дав під запис шляхтичу Костянтину Ушаку Куликовському сукна на 55 злотих, але несвоєчасне повернення грошей призвело до того, що віддавати вже потрібно було утричі більше – 165 злотих. (Там само. – Спр. 46, арк. 232-233). Того ж року Арон Мошкович позичав гроші трьом шляхтичам, жоден з яких вчасно їх не віддав, що дало єврею додатковий заробіток. (Там само. – Арк. 278-279, 346 зв.–348 зв., 348 зв.–349; спр. 47, арк. 344-345 зв.) У 1647 р. під штрафні санкції потрапила Ізабела, дружина померлого шляхтича Леонарда Пюрковського, оскільки її чоловік не вчасно розрахувався за взяте у єврея сукно на суму 395 злотих. (Там само. – Спр. 49, арк. 170 зв.–171 зв.) У 1647 р. Арон Мошкович орендував на три роки село Лєдухів за 2540 злотих, але відзначився надужиттями: понад норму вимагав підводне, чинші, спалив корчму, розорив млин і бровар (Там само. – Спр. 49, арк. 28, 253 зв.).

ель Романкевич опротестував скаргу, позаяк євреї не засвідчили свої збитки зізнанням возного⁴⁵. Того ж дня євреї заявили, що Лешневський не склав обіцяної присяги⁴⁶. 4 серпня С. Романкевич поставив під сумнів зізнання свідків орендарів про те, що їх «вибили» з оренди, оскільки каштелян не визнавав порушення ним умов оренди⁴⁷. 5 серпня возний Адам Засковський, який проживав у Корсові (маєтності, нагадуємо, каштеляна), свідчив, що в червні 1631 р. відніс позов кременецького земського суду Маєру Давидовичу до Колок, Беняшеві Нахимовичу і Лейзору, брату Маєра⁴⁸, до Берестечка і Аронові Мошковичу до Кременця, в якому збитки оцінені у 8000 злотих⁴⁹. Той же возний 6 серпня свідчив, що 21 вересня 1628 р. був у Корсові і бачив надміру осушений став і загиблу рибу, яку «свини и псы ели», у чому корсівський урядник звинуватив євреїв. Великий часовий розрив між побаченням і засвідченням побаченого у суді возний пояснив тривалою хворобою, «котою мя пан Бог през немалыи час наведити рачил»⁵⁰. 7 серпня М. Лешневський пішов у наступ, звинувативши євреїв у варварському спуску ставу, який слуги євреїв перекопали «необичайне, квалтовне воду спустивши... зачим рыбъ немало щукъ, карпов, лесчов, линовъ, окунеи, плотиц так великих, яко и малих з водою стекли». М. Лешневський твердив що був змушений «на квалтъ звонит» і за допомогою кількох сотень підданих «залѣдво воду уняли и тую прорву поряднѣ заправили»⁵¹. Після цього, скаржився він далі, найняті євреями робітники вночі знову воду «квалтовнеѣ [...] спустили», через що багато риби залишилося у мулі, «такъ ижъ псы, свини и птаства немало се живило»⁵². Збитки М. Лешневський оцінив у 5000 злотих. Натомість уповноважений євреїв, прагнучи затягнути справу, заявив, що позов розглядається у неналежному суді, позаяк євреї мали б відповідати перед старостою чи воєводою. На це позивач відповів, що євреї як неосілі повинні відповідати у будь-якому суді. І все ж уповноважений євреїв зумів домогтися перенесення справи до Люблінського трибуналу⁵³. Дебати по цій справі продовжились аж 17 листопада 1633 р., але вже за декретом Трибуналу, який зобов'язав М. Лешневського присягнути, що він не позбавляв євреїв оренди. Отже, на засіданні трибунальського суду каштелян твердив, що це не він силоміць відібрав став, а самі євреї, злякавшись завданих збитків, утекли. Уповноважений М. Лешневського Самуель Романкевич просив відкласти при-

⁴⁵ Там само. – Спр. 38, арк. 33 зв.–34.

⁴⁶ Там само. – Арк. 34 зв.

⁴⁷ Там само. – Арк. 38 зв.–39.

⁴⁸ Відомо, що у 1634 р. Лейзор Давидович разом з луцьким євреєм Давидом Мошковичем орендували спуск ставу у селі Стрілчі у шляхтянки Галшки Бокієвої (ЦДІАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 193, арк. 1037 зв.–1038). У 1636 р. Лейзор взяв у заставу у шляхтича Яна Лужницького одяжу, будзиган і посуд на суму 800 злотих. (Там само. – Ф. 22, оп. 1, спр. 42 арк. 351-352 зв.).

⁴⁹ Там само. – Ф. 22, спр. 38, арк. 40.

⁵⁰ Там само. – Арк. 42 зв.–43.

⁵¹ Там само. – Арк. 580.

⁵² Там само. – Арк. 580.

⁵³ Там само. – Арк. 580 зв.

сягу свого клієнта через його хворобу⁵⁴. 23 лютого 1634 р. євреї знову нагадували про невиконану присягу, а вже інший уповноважений М. Лешневського Іван Волосович просив знову відкласти розгляд справи до наступних земських років через хворобу свого підзахисного, що суд і дозволив⁵⁵. Через два роки – 28 лютого 1636 р. євреї знову вимагали виконання присяги, однак черговий уповноважений, на цей раз Ян Фрик, утретє просив відкласти присягу з огляду на хворобу каштеляна⁵⁶. 19 січня 1638 р. євреї на судових роках заявили, що М. Лешневський тричі ухилився від присяги, прикриваючись хворобою, а тепер ані сам не з'явився, ані прислав уповноваженого, тож суд визнав каштеляна винним⁵⁷. Нарешті 12 серпня 1639 р. євреї позивали вже Катерину (дочку М. Лешневського) та її чоловіка луцького старосту Гієроніма Харленського, бо у 1638 р. М. Лешневський помер⁵⁸ і маєтки перейшли до дочки. Оскільки ні Катерина, ні її чоловік на судові роки не з'явилися, то суд присудив їм виплатити 5000 злотих закладу, обумовленого інтерцizioю (угодою) М. Лешневського, а також 4000 злотих т. зв. шкод⁵⁹. Як бачимо, пошуки правди Маєром Давидовичем та його компаньйонами розтяглося на 11 років, але у підсумку вони таки виграли судовий процес.

У пошуках вигоди Маєр Давидович займався орендуванням корчем, шинків, млинів, митних зборів, часом віддаючи їх у суборенду. Відомо, що в січні 1611 р. возний Валентій Тучаницький звітував про введення Маєра Давидовича в «аренду соколскую в місте Соколю с корчмами, мытами, млынами, шинком горелчаным и вьсяким [...] с корчмами в селах, тоєсть в Духчу и в Смердине, и вь Старом Соколи шинькъ». Угода була укладена з княгинею Магдаленою з Яковицьких Марковою Сокольською та її сином Стефаном на три роки. Сума оренди не вказувалася, однак зазначалося, що гроші за перших два роки даються відразу, а за третій – наприкінці терміну⁶⁰.

У травні 1613 р., отримавши в оренду від князя Стефана Сокольського корчму, мостове і п'ять млинів, Маєр передає їх у суборенду сокольським міщанам Семену Абрамовичу та єврею Пейсаху⁶¹. У лютому 1622 р. він же передав у тримання корчму і збір мита на греблі в с. Жоравичах своєму рукодаїному слугі Валку, який, однак, не відзвітувавшись, втік до м. Четвертні⁶². У грудні 1622 р. горохівський війт Омелян Никифорович Островський скаржився на Маєра Давидовича, який дав йому за 2000 злотих на рік (від Великодня 1622 р. до такого ж свята 1623 р.) в оренду горілчану корчму, міські млини, а також корчми в селах, що належали до м. Горохова: Старому Горохові, Марковичах, Ранчині

⁵⁴ Там само. – Спр. 40, арк. 174 зв.–175 зв.

⁵⁵ Там само. – Спр. 41, арк. 315 зв.–316 зв.

⁵⁶ Там само. – Спр. 42, арк. 305-307.

⁵⁷ ЦДІАУК. – Ф. 22, оп. 1, спр. 44 а, арк. 132 зв.–134 зв.

⁵⁸ *Majewski W. Leśniewski Maciej // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1972. – Т. XVII. – С. 175-176.*

⁵⁹ ЦДІАУК. – Ф. 22, оп. 1, спр. 45, арк. 315 зв.–317 зв.

⁶⁰ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 90, арк. 11-11 зв. Сокольським орендарем Маєр згадується також у 1619 р. – Ф. 26, оп. 1, спр. 25, арк. 33-34.

⁶¹ Там само. – Спр. 94, арк. 436-437 зв.

⁶² Там само. – Спр. 130, арк. 214 зв.

та Озерцях «при томъ мыта, капъщизну од пива и мѣду водлѣ звычайо давного зо всіми тоє аренды пожитками и приходами и приналежностями», але у грудні позбавив його оренди⁶³. У лютому 1629 р. Маєр орендував у князя Григорія Четвертинського за 3000 злотих на чотири роки у Четвертні та у с. Залюбечу корчми, шинки, млини, мито від прасолів (по 50 толп солі), а від вару пива і від відра меду йому мали платити по грошу. В угоді обумовлювалося право безкоштовно молоти зерно на замкові потреби, а у п'ятницю – на користь міського шпиталю, вказано також, що греблі на р. Стир і ставках зобов'язані ремонтувати міщани і піддані князя. Міщани і селяни Залюбеча мали купувати горілку тільки у Маєра під страхом сплати штрафу у 10 кіп гр. лит. на його користь і такої ж суми на користь князя⁶⁴.

Ще більший зиск отримував Маєр Давидович, орендуючи окремі села, де він почувався повним господарем. Починав з малого. У 1600 р. він вперше потрапив на сторінки актових книг у зв'язку з орендою на три роки у Миколи Гулевича Дрозденського 1/8 частини с. Дроздева⁶⁵. 1607 р. князь Юрій Вишневецький з дружиною Теодорою Чапличівною віддали йому в оренду села: Собисчичі, Свараш, Колодії, Молчичі, Бабку, Сопачів і Полиці. Термін і сума, на жаль, у документі не вказані⁶⁶. За угодою від 22 серпня 1611 р. львівський підкоморій Станіслав Каменецький з дружиною Богданою Семашківною віддали Маєру в оренду на три роки за 3000 злотих с. Полиці з правом судити і карати селян, окрім тих випадків, де обвинуваченому загрожувала смертна кара⁶⁷. Того ж року він орендував на три роки с. Медведівку у Софії Пацової⁶⁸. Двічі, у 1614 і 1617 рр., Маєр Давидович разом із колківським євреєм Нахімом Абрамовичем орендували на три роки у луцького ключника і підстарости Войтеха Станішевського села Чорниж Великий і Малий, Городнів, Красну Волю, Матерки, Острів «зъ рудою, зъ ставом, зо всіми того фолварку, двора и сел пожитками»⁶⁹. Два села орендував Маєр у 1617 р. – с. Любахи у княжни Софії Вишневецької і с. Навоз у Андрія Корешкоцького⁷⁰. У січні 1617 р. розгорілася суперечка між Маєром Давидовичем і шляхтичем Миколаєм Мілковським за оренду с. Лозки, яке обоє нібито орендували у Олександра Паца. Обопільні звинувачення у побитті слуг і вибитті з оренди закінчилися у квітні 1618 р. укладенням мирової угоди⁷¹. У 1618 р. Маєр згадується як орендар с. Мстишина⁷². Того ж року до рук Маєра потрапляють на два роки в оренду від Самуєля Марцишевського села Холпнів, Острів і Володковщизна «з двором, людми, чыншами, подводами и зо

⁶³ Там само. – Арк. 986 зв.–987 зв.

⁶⁴ ЦДІАУК. – Ф. 25, оп.1, спр. 166, арк. 79-80 зв.

⁶⁵ Там само. – Спр. 51, арк. 256.

⁶⁶ Там само. – Спр. 80, арк. 1050 зв.–1051 зв.

⁶⁷ Там само. – Спр. 89, арк. 495-497; спр. 90, арк. 962-963.

⁶⁸ Там само. – Спр. 90, арк. 247-247 зв.

⁶⁹ Там само. – Спр. 99, арк. 617; спр. 108, арк. 629.

⁷⁰ Там само. – Спр. 106, арк. 562, 576 зв.

⁷¹ Там само. – Спр. 97, арк. 286 зв.; спр. 106, арк. 150-150 зв., 159 зв., 201 зв.–202 зв.; спр. 107, арк. 274 зв.–277, 279 зв.–280; спр. 110, арк. 133-133 зв.; спр. 112, арк. 753 зв.–755.

⁷² Там само. – Спр. 109, арк. 637-638.

всими их повинностями, с кгрунтами засеянными и не засеянными, з даню медовою и подклетными бортями, с пасеками, с корчмою и млыном, зо всим на все, яко се тая маѣтност в себе маѣт»⁷³. Водночас у документі зазначено, що Маєр «яко человекъ купецкии, не будучи удоспешоными сам на тои аренде своєї холпневъскои мешкати, урядника своего для порядку вшелякого и дозиранья робот там zostавил»⁷⁴. Цим урядником був Шая Абрамович. 1619 р. Маєр віддав у суборенду Холпнів князю Григорію Четвертинському⁷⁵. Натомість останній у 1621 р. за 1 тисячу злотих віддав йому на чотири роки с. Чолницю, де Маєр «врядника своего [...] zostавил а подданных на роботу до Горухова выгнал»⁷⁶. Щоправда, вже у листопаді князь наслав слуг до села і «вибив» єврея з оренди⁷⁷. Під 1631 р. є згадка про те, що Маєр Давидович спільно з колківським євреєм Іршею орендували села Шепель і Войсеч⁷⁸.

Брати Маєр та Лейзор Давидовичі, тримаючи разом в оренді від Вацлавової Бокієвої (у документі її ім'я не назване, але з інших джерел відомо, що нею була Галшка Козечанка⁷⁹) села Стрільче і Печихвости, у 1632 р. передали їх у суборенду Юрію Турянському і його дружині Уршулі. За угодою між ними брати «записалися певною интьерьцизою, же мели при своемъ уряднику а вижу его мл пана Тураньского» зібрати озимини на двох «дворьных» островах «на две части» і передати Ю. Турянському 666 кіп і 20 снопів вівса та гречки «вязи звычайноє», за що шляхтич заплатив їм 2750 злотих. Однак урожай 1633 р. виявився меншим, ніж передбачалося, і тоді євреї, «уходячи закладу, в интьерьцизе заложенного, умисльне на ошукане и ку шкоде его мл пана Туранского платячи одному женьцови од копы по гроши семь, снопьки барзо малые везать казали, же белые головы на ден по чтыры копы нажинали»⁸⁰. Але і тих малих снопиків не вистачило – вийшло всього 466 копиць і 40 снопів, що підтвердив возний Каспер Заремба, який зазначив, що ті чотири снопки не відповідають одному нормальному⁸¹. У 1634 р. згадане подружжя скаржилося на Маєра за те, що він нібито за дорученням пані Вацлавової Бокієвої мав передати їм 266 злотих і 20 грошів, але цього не зробив. Уповноважений Маєра Костянтин Хорошко категорично це заперечував і суд з ним погодився⁸².

У 1635 р. слуга гданського купця Гевеля шляхтич Якуб Егратович скаржився, що Маєр Давидович уклав контракт із фактором гданського купця Вілемом

⁷³ Там само. – Спр. 110, арк. 831 зв. У 1629 р. у згаданих селах було відповідно: 52, 16, і 2 будинки. – Там само. – Спр. 170, арк. 257 зв.

⁷⁴ ЦДДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 111, арк. 179 зв.

⁷⁵ Там само. – Спр. 114, арк. 377 зв.–378.

⁷⁶ Там само. – Спр. 123, арк. 596-596 зв. У 1629 р. у селі було 43 будинки. – Там само. – Спр. 170, арк. 559.

⁷⁷ Там само. – Арк. 761-761 зв.

⁷⁸ Там само. – Спр. 176, арк. 41. У 1629 р. у згаданих селах було відповідно 24 і 76 будинків. – Там само. – Спр. 170, арк. 476.

⁷⁹ Там само. – Спр. 192, арк. 852 зв.; спр. 194, арк. 444. У 1629 р.у згаданих селах відповідно було 25 і 15 будинків. – Там само. – Спр. 170, арк. 504, 225 зв.

⁸⁰ Там само. – Спр. 185, арк. 458. З тексту стає очевидним, що селян наймали за плату.

⁸¹ Там само. – Арк. 458 зв.

⁸² Там само. – Спр. 194, арк. 455-457.

Доком на оренду сіл Полиці, Лесова, Грудок, Маневич і Карасина, за що отримав 1935 злотих, але реально передав фактору лише Полиці та Лесів. Свої збитки гданський купець оцінив у 8000 злотих⁸³. У 1638 та 1640 рр. Маєр названий орендарем «волости староства ковельського»⁸⁴. Досить вигідний орендний контракт він уклав у травні 1638 р. з Геронімом Харленським на оренду с. Бужан терміном на шість років за 24000 злотих. За два роки на прохання Катерини Харленської угода була достроково припинена, а Маєру повернули 16000 злотих⁸⁵. Тоді ж у травні 1638 р. Г. Харленський передав Маєру в оренду села Скорч, Десятин і Біскупичі терміном на п'ять років за 19000 злотих, але, як і в попередньому випадку, угода в 1640 р. була перервана на прохання К. Харленської⁸⁶. Під 1623 р. є згадка, що Маєр Давидович був державцею свого рідного м. Колки, тобто тримав його у заставі⁸⁷.

Безперечним свідченням великих фінансових можливостей Маєра Давидовича була оренда ним цілих міст, а часом і волостей⁸⁸. У грудні 1613 р. Маєр Давидович разом з Юдою Міхалевичем з м. Степаня і Яковом Рубіновичем із м. Пінська уклали контракт із Софією з Вишневецьких Яновою Пацовою на чотирирічну оренду ними м. Володимирця і сіл Полоного, Заболоття, Сухой Воли, Лозок, Любахова, Липного, Воронків, Андругова, Рудичева, Хиноча, Дубаїв, Хрінова і Озера за 8000 злотих, з яких 6000 злотих євреї давали відразу, а 2000 – в останній рік оренди. Після закінчення терміну оренди євреї мали повернути маєтки у відповідності з укладеним інвентарем. Обумовлено, що у випадку якихось проблем щодо цієї оренди, Софія Янова Пацова зобов'язана боронити євреїв у судах своїм коштом. Вона ж погодилася не висувати претензій до євреїв, якби під час оренди маєтків були завдані збитки через татарські напади, пошесті чи відхід підданих. Якщо б град побив урожай, то княгиня повинна була це компенсувати. Євреї мали право судити і карати підданих, окрім тих справ, де їм загрожувало скарання «на горло»: у цьому випадку покарання погоджувалося з урядником чи намісником з м. Чорторії. Побор мали вибирати орендарі згідно зі старими квітами. Земська військова служба лежала на власниці⁸⁹. Уже в квітні 1614 р. євреї скаржилися на княгиню за те, що вона

⁸³ Там само. – Спр. 195, арк. 651. У 1629 р. у Полицях було 135, а у Лисові – 51 будинок, натомість у наступних трьох селах сумарно було 217 будинків. – Там само. – Спр. 170, арк. 724, 725, 664 зв.

⁸⁴ Там само. – Спр. 217, арк. 309; ф. 27, оп.1, спр. 39, арк. 83-84.

⁸⁵ ЦДІАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 221, арк. 656 зв.–658. Ув'язання возним у с. Бужани див.: Там само. – Ф. 22, оп. 1, спр. 44, арк. 13-13 зв.). У 1629 р. у Бужанах було 118 будинків. – Там само. – Спр. 170, арк. 300.

⁸⁶ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 221, арк. 290 зв.–292; Ф. 22, оп. 1, спр. 44, арк. 12-12 зв.

⁸⁷ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 161, арк. 608 зв. У 1629 р. у місті було 468 будинків. – Там само. – Спр. 170, арк. 664 зв.

⁸⁸ Про міські оренди див.: Михайлина П. В. До питання про оренди і застави міст України в кінці XVI – першій половині XVII ст. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – К., 1974. – Вип. 8. – С. 69-74; Гроссман Ю.М. Оренда маєтків та її вплив на становище західноукраїнських селян в першій половині XVII ст. // Питання історії СРСР. – Львів, 1958. – С. 107-119.

⁸⁹ ЦДІАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 103, арк. 61-63 зв. У 1629 р. у Володимирці було 220 будинків. – Там само. – Спр. 170, арк. 590.

видала лист селянам, за яким ті мали працювати з волоки не більше двох днів на тиждень і давати «податковъ дорочныхъ» не більше трьох злотих⁹⁰. Однак далі справи пішли ще гірше, бо 21 листопада 1617 р. євреї оскаржували Софію Янову Пацову та її сина Олександра, який ще у липні того ж року «вибив» їх з оренди. Свої збитки орендарі оцінили у 4000 злотих. На суді уповноважений від євреїв Ярош Станішевський поставив під сумнів повноваження «умоценованого» оскарженої сторони Стефана Голинського, однак суд не взяв це до уваги⁹¹. 30 листопада євреї подали ще один позов за позбавлення їх оренди⁹². На жаль, невідомо, чим закінчилася ця суперечка, але факт укладення нової угоди між Маєром Давидовичем і Олександром Пацом у червні 1618 р. свідчить про якусь форму замирення між сторонами. Цю угоду укладено на два роки і, згідно з нею, в руки єврею передавався Володимирець та вісім сіл за 5000 злотих, при цьому застережено, що при потребі Маєр може переуступити маєтки комусь іншому, а у випадку військових дій власник сам відбудуватиме земську службу⁹³. У 1620 р. оренда була продовжена ще на рік⁹⁴. У листопаді 1622 р. укладена угода терміном на п'ять з половиною років, за якою до Володимирця додавалося лише чотири села: Андруги, Воронки, Хиноч і Дуба, а сума оренди склала 8000 злотих. Умови оренди були дуже подібні до попередніх, однак містили заборону «палити попелу» у лісах і гаях⁹⁵. Скористатися уповні цією орендою Маєру не вдалося, оскільки свої претензії на Володимирець і волость заявив брат Олександра – Ян Казимир Пац. Він зумів захопити місто і частину волості, але вже 27 листопада 1624 р. Гелена Стеткевичівна, дружина Яна Казимира Паца, скаржилася, що 20 жовтня того ж року белзький каштелян Рафал Лещинський, винайнявши на гроші Маєра Давидовича «купу немалу юдеи свовольныхъ» (яких очолив чорторийський урядник Юрій Волкер), захопив Володимирець⁹⁶. 7 грудня до Луцького городу з'явився слуга Яна Казимира Паца Миколай Жданович із скаргою, що 22 листопада слуги Р. Лещинського і Маєра напали на с. Маюничі і там «буды и печи на палєнє попелов и поташовъ в пуци поробивши, дерева розного великую личбу поспущаль и з бартями в пен вырубати росказавши, попелы з них, поташє, смалцугу палит». Збитки оцінили у 20000 злотих⁹⁷. Того ж дня Миколай Жданович і Хаверта Ганчевський подали скаргу на Рафала Лещинського і Маєра Давидовича за те, що їхні слуги їх побили, пограбували і кинули до в'язниці⁹⁸. Возний Ян Беглевський 21 березня 1625 р. звітував, що 2 лютого того ж року відніс до Колок п'ять позовів⁹⁹. Суд розглядав

⁹⁰ Там само. – Спр. 97, арк. 287.

⁹¹ Там само. – Спр. 107, арк. 765 зв.–771.

⁹² Там само. – Спр. 108, арк. 442-443 зв.

⁹³ Там само. – Спр. 109, арк. 73-75; спр. 110, арк. 133-133 зв. У серпні 1619 р. орендарем Володимирця, окрім Маєра, згадується ще Шмойло Зелманович. – Спр. 114, арк. 217 зв.

⁹⁴ Там само. – Спр. 119, арк. 80 зв.–81 зв.

⁹⁵ Там само. – Спр. 130, арк. 952-952 зв., спр. 131, арк. 1047-1050 зв., спр. 139, арк. 934 зв.

⁹⁶ Там само. – Спр. 140, арк. 786 зв.–787.

⁹⁷ Там само. – Арк. 832-833.

⁹⁸ Там само. – Арк. 833-834 зв.

⁹⁹ Там само. – Спр. 141, арк. 302-303.

цю справу 25 березня 1625 р. Уповноважені від Лещинського (Теодор Сосновський) і Маєра (Ян Прегалинський) доводили, що ця справа мала б розглядатися у земському суді, натомість Микола Жданович, покликаючись на сеймову конституцію 1578 р., доводив, що грабіж є компетенцією гродського суду¹⁰⁰. У підсумку, уповноваженим оскарженої сторони вдалося перенести розгляд справи до Люблінського трибуналу¹⁰¹. Того ж дня Ян Казимир Пац, оскаржуючи позбавлення його Володимирецької волості, оцінив збитки від наїзду на свою маєтність у 70 тис. злотих. Натомість уповноважений Маєра Давидовича заявив, що після поділу батьківських маєтків Ян Казимир Пац отримав Чорторийськ, а його брат Олександр – Володимирець із селами, тобто Маєр відбирав своє, орендоване у Олександра ще у 1623 р. Тут же з’ясувалося, що Маєр переуступив оренду своєму пану – Рафалу Лещинському, з яким тягатися Пацу було набагато важче. А далі уповноважений Маєра згадав про міщанський статус свого клієнта і заявив, що його покликано до неналежного суду, оскільки міщанин перебуває під захистом магдебурзького права¹⁰². У підсумку, справу передали до Люблінського трибуналу, хоча ще раз до неї повернулися у травні 1627 р. і теж безрезультатно¹⁰³.

1 березня 1616 р., відповідно до угоди Маєра з князем Стефаном Сокольським, возний Якуб Іздебський увів нашого героя у чотирирічне орендне володіння за 4000 злотих м. Соколом і селами Старий Сокіл, Смердин, Духче, Навоз¹⁰⁴. Уже 9 березня князь скаржився на Маєра про невіддачу двох чистих мембран, які той отримав «взглядом арєнды мєста Соколя»¹⁰⁵. Про поведінку єврея у місті свідчать дві скарги. Першу у листопаді 1616 р. подав шляхтич Андрій Чарнацький і стосувалася вона збройного нападу Маєра зі слугами на його двір у Духчі та пограбуванні¹⁰⁶. Друга була подана у квітні 1617 р. міським священиком церкви Вознесіння Господнього Семеном Вижевським, який від імені «приятеля свого» отця Нестора, настоятеля сокільської церкви Іоана Златоуста, скаржився на Маєра і його урядників Шаю та Шмойла Абрамовича, «жидов з мєста Колковъ», про спробу захопити ґрунт, що належав церкві, і побиття священика. Отець Нестор, наголошуючи, що оренда не стосується церкви, свідчив:

«Тот то жид Маєр з Шмоилом, арєндар соколских, не маючи жадного права въ арєндѣ ани в посєсьи своєи церкви светое хрєстиянское, перед двором в Соколю стоячое, року теперешнего тисєча шєстсот семнадцєтого мца марца чєтвертогонадцєт днє, кгда тот свєщєникъ Ивановский Златоустский диру роботником своим коло церкви заправить албо огородит указывал и

¹⁰⁰ Це дійсно було так. Див.: Volumina Constitutionum. T. II. – Vol. 1. – Warszawa, 2005. – S. 411.

¹⁰¹ ЦДДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 144, арк. 123-125, 154-155.

¹⁰² Там само. – Арк. 146 зв.–147.

¹⁰³ Там само. – Спр. 153, арк. 834 зв.

¹⁰⁴ Там само. – Спр. 103, арк. 262-263; спр. 106, арк. 701 зв. У 1629 р. у Соколі було 242 будинки. – Там само. – Спр. 170, арк. 458 зв.

¹⁰⁵ Там само. – Спр. 103, арк. 165 зв.

¹⁰⁶ Там само. – Спр. 60, арк. 96 зв.–97 зв.

росказовал, теды поменены Маєр Давидовичъ [...] пришедши на цвинтар церкви светого Иона в Соколю, заставши оногo свєсченика отца Нестория и мовил до свєсченика: «Для чого бы городил около того цвиньтара, кгда ж я маю волю на томъ цвинтару около тоє церкви орати и просо посеяти и пожиток мети себе». Свѣсчѣник то поведил на слова Маєровы: «Иж того не дождешъ, кгда ж на то жадное моци не маешъ и мети не будешъ. Теды заразом жид Маєр при себе казал урядникови своєму Шаи жиду за лобъ порвати и иншим помочьником своим, которых при себе на том час мел бит, мордоват [...] и окрутне на цвинтару при церкви светои попа змордовал, ранъ въ голове, на руце, на плечах, на хрибтє немало позадавал, от которого збитя и зранєня и окрутного мордованя не ведаю, если буде живъ»¹⁰⁷.

Зі свого боку у червні 1617 р. Маєр скаржився на князя С. Сокольского, який мешкав у дворі в місті, хоча не мав би цього робити, та ще й «сєножати косить, пива на жидовъ и мєсчанъ тамошнихъ соколских для шинкованя накидаєт и оных судить и рядит ими. Рыбаков двох, резниковъ двох с посєсыи [...] однявъши, пну Кголынскому, воитови тамошнему, отдал, пива оному дават мєсчаномъ на вышинкъ и во млынах без черьгы, солоды молот позволил»¹⁰⁸. У липні 1618 р. відбувся цікавий обмін – Маєр Давидович поступився орендою міста волинському підстолю Криштофу Єловицькому, а наступного дня у нього ж узяв в оренду найрибутковіші частини: горілчану оренду, гребельне мито, корчми, чинші¹⁰⁹. Ще раз, у 1634 р., Маєр Давидович орендуватиме на чотири роки м. Сокіл із сєлами Корсин, Літогоща і Підлісся – тепер у Олександрі Марківні Сокольської, дружини луцького земського судді Криштофа Шимковича Шклинського, але у липні 1636 р. за обопільною згодою оренда була припинена¹¹⁰.

21 квітня 1620 р. возний Томаш Мицевський увів на чотири роки Маєра Давидовича в орендовані ним у князя Адама Сангушка м. Горохів і села Старий Горохів, Озерці, Марковичі та Рачин. В угоді застерігалось, що до оренди не входив замок. Все це з «дворами, фолварками, зє збожєями вшєлякими, з бояры, людми тяєлыми, огородниками и подсусєдками, з их платы, чиньшами, подводами и всякими повиньностями, з кгрунъты пашными и сєножатными, з ставами, млынами и их вымєрками и их спустами и зъ ловенъєм рыбъ вшєляких, з гаями, дубровами, лєсами, запустами и зо всими пожитками малыми и великими»¹¹¹. В одному з документів за листопад того ж року згадується горохівський урядник Маєра Маїк¹¹².

Опосередкована звістка з 1621 р. підтверджує інформацію про оренду Маєром Давидовичем м. Четвертні з сєлами Любєч і Лище – з неї його «вибив» Іван

¹⁰⁷ ЦДДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 106, арк. 542 зв.–543.

¹⁰⁸ Там само. – Арк. 701-702.

¹⁰⁹ Там само. – Спр. 109, арк. 90 зв.–93, спр. 110, арк. 388.

¹¹⁰ Там само. – Спр. 198, арк. 871 зв.–872.

¹¹¹ Там само. – Спр. 119, арк. 82. У 1629 р. у Горохові було 152 будинки. – Там само. – Спр. 170, арк. 50 зв.

¹¹² Там сам. – Спр. 123, арк. 738.

Кукольський¹¹³. Через десять років наш герой знову орендуватиме згадане містечко з тими ж селами у князя Григорія Четвертинського. У трирічне володіння цими маєтками його увів у вересні 1631 р. возний Іван Городинський¹¹⁴, хоча князь засвідчив, що Маєр того року не вступив у оренду. Вона розпочалася лише з 1632 р. та мала тривати чотири роки¹¹⁵. Натомість у червні 1634 р. на прохання князя Г. Четвертинського і за згодою Маєра оренда була припинена, а князь компенсував не використані два роки¹¹⁶.

У 1620 р. за 12000 злотих Маєр Давидович орендував у смоленського каштеляна князя Миколая Лева Соломирецького та його дружини Раїни Гаврилівни Гойської маєтки у Пінському повіті: м. Висоцьк і с. Ворони на чотири роки, а село Терезежово – на три роки. Однак після трьох років він за домовленістю з власниками повернув їм усі маєтки, натомість отримав компенсацію. Зі свого боку Маєр «облягував» (вписав до книг) у Луцькому гроді квит, в якому повідомляв про повернення подружжю маєтків, а також орендовного листа та інвентаря маєтку¹¹⁷. У листопаді 1624 р. Маєр Давидович, який на той час тримав в оренді четверту частину Берестечка, віддав її на чотири роки за 16000 злотих у суборенду белзькому підвояводі Яну Яскманському і його дружині Ельжбеті¹¹⁸.

1 квітня 1634 р. Маєр Давидович разом з братом Лейзором уклали угоду з луцьким старостою Геронімом Харленським та його дружиною Катериною на оренду містечка Новий Острів (інша назва – Вишеньки) з присілками Суск, Смердин, Носачевичі, Скорч, Біскупичі і Липа терміном на шість років за 15000 злотих. В угоді обумовлювалася можливість компенсації братам утрат від татарських нападів, пошесті, природних пожеж, граду. Також зазначалося, що у разі порушення умов оренди штрафні санкції мали складати 15000 злотих, до яких долучалася і випалата за шкоди, що зазвичай дорівнювали сумі штрафу¹¹⁹. Того ж дня возний Ян Пухальський звітував, що був при укладенні контракту і того ж дня увів братів у посесію тих маєтностей¹²⁰. Втім, незважаючи на санкції, луцький староста невдовзі позбавив братів оренди, на що вони скаржилися у червні того ж року¹²¹. Джерела мовчать про те, чим закінчилася ця справа, але відомо, що у наступні роки обидві сторони активно співпрацювали, тож є всі підстави говорити про певне мирне вирішення проблеми.

Активна фінансово-підприємницька діяльність Маєра Давидовича вимагала правничої допомоги, бо постійні укладення угод, їх порушення, а отже, судові

¹¹³ Там само. – Спр. 120, арк. 290 зв. Четвертню у 1620 р. орендував у князя Г. Четвертинського Жигимонт Каленикович, який уступив оренду Маєру Давидовичу. (Там само. – Спр. 119, арк. 483). У 1629 р. у Четвертні було 354 будинки. – Там само. – Спр. 170, арк. 731.

¹¹⁴ Там само. – Спр. 179, арк. 417 зв.–418.

¹¹⁵ Там само. – Спр. 183, арк. 557-557 зв.

¹¹⁶ Там само. – Спр. 192, арк. 373-373 зв.

¹¹⁷ Там само. – Спр. 137, арк. 737 зв.–738; спр. 139, арк. 891 зв.

¹¹⁸ Там само. – Спр. 139, арк. 1048-1050.

¹¹⁹ Там само. – Спр. 191, арк. 356-359 зв. У 1629 р. у Новому Острові було 154 будинки. – Там само. – Спр. 170, арк. 299 зв.

¹²⁰ Там само. – Спр. 192, арк. 6-6 зв.

¹²¹ Там само. – Спр. 193, арк. 346-347.

процеси забирали багато часу і потребували фахових знань. Траплялися і погрози на адресу нашого героя. Так, у вересні 1620 р. шляхтич Станіслав Вілімунт неодноразово прилюдно чинив «похвалки на здорове протестуючого»¹²². Відповідно, судові процеси вимагали професійного адвоката («умоцovanого») ¹²³. За найскромнішими і, звичайно, неповними підрахунками на Маєра працювала ціла когорта шляхтичів-адвокатів. Частина з них відома з конкретних справ: Ярош Станішевський (1617)¹²⁴, Станіслав Боруцький (1617)¹²⁵, Северин Білостоцький (1620)¹²⁶, Томаш Мізевський (1625)¹²⁷, Ян Прегалинський (1625, 1627)¹²⁸, Олександр Пашковський (1631)¹²⁹, Костянтин Хорошко (1634)¹³⁰, Антоній Манибоцій (1644)¹³¹. Вдалося також виявити 11 уповноважувальних листів («пеніптенцій», «моці») від Маєра, його брата і Маєрових компаньонів різним адвокатам-шляхтичам. Хронологічно першою була пеніптенція Маєра від липня 1613 р., якою він доручав Станіславу Кошицькому і Войтеху Мілачевському представляти його у судових справах¹³². У травневому 1617 р. дорученні луцькому гродському писареві Андрію Дахновичу читаємо: «ижь онъ во всехъ справахъ своихъ, такъ с поводовства своего, яко тежь и чиего-колвекъ о што жъ колвекъ передъ судомъ вшелякимъ кгородскимъ, земьскимъ и трибунальскимъ, в которомъ-колвекъ воєводстве и повете, такъ Волынскомъ, яко и коньсерватахъ, которого жъ колвекъ воєводства Браславьского и Киевьского во всехъ справахъ моць енеральную даєть [...] до поартя и бороненя тыхъ справъ, яко з права приидет и до угоженя се приимуючи в тыхъ справахъ зыскъ и страту»¹³³. У листопаді того ж року в Луцькому гроді Маєр Давидович, Юда Міхалевич зі Степаня і Абрам з Пінська заявили, що уповноважують Яроша Станішевського вести свої судові справи проти Олександра Паца¹³⁴. У березні 1620 р. Маєр доручив Северинові Білостоцькому вести всі свої справи «на теперешних рочкахъ кгородскихъ луцкихъ», зокрема справу про борг князя Г. Четвертинського¹³⁵. У квітні того ж року Маєр Давидович уповноважує Северина Білостоцького вести всі свої справи у Люблінському трибуналі¹³⁶. 6 червня

¹²² Там само. – Спр. 119, арк. 456.

¹²³ Ширше про інститут умоцованих див.: *Старченко Н.* Умоцовані – прокуратори – приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.) // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2002. – С. 111-144; *Вона ж:* Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – початок XVII ст.). – К., 2014. – С. 340-342 і наст.

¹²⁴ ЦДДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 107, арк. 274 зв.–275, 765 зв.–766.

¹²⁵ Там само. – Спр. 106, арк. 202-202 зв.

¹²⁶ Там само. – Спр. 117, арк. 395-395 зв.

¹²⁷ Там само. – Спр. 141, арк. 64-65.

¹²⁸ Там само. – Спр. 144, арк. 123-124, 145.

¹²⁹ Там само. – Ф. 22, оп. 1, спр. 38, арк. 34-34 зв.

¹³⁰ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 194, арк. 456 зв.–457.

¹³¹ Там само. – Ф. 22, оп. 1, спр. 46, арк. 232-233.

¹³² Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 96, арк. 232.

¹³³ Там само. – Спр. 106, арк. 640-640 зв.

¹³⁴ Там само. – Спр. 107, арк. 565 зв.

¹³⁵ Там само. – Спр. 117, арк. 419 зв.

¹³⁶ Там само. – Спр. 112, арк. 755.

1622 р. Маєр заявив у луцькому гроді, що «онь одєжджаючи с тых краювъ, а обавляючи, абы хто на нем яких зысковъ не отрымывал», доручає шляхтичам Янові Прегалинському, Теодорові Кузмичові і Мартину Кулзі «сполъм и кож-дому зособна, примуючи од них сполом албо поєдиньком у оных судовъ были отправованы»¹³⁷. У березні 1625 р. Маєр Давидович довірив провадити свої справи у Луцькому гроді та Люблінському трибуналі шляхтичам Яну Брезинському, Теодору Сосновському і Яну Прегалинському¹³⁸.

Непересічний випадок стався у квітні 1626 р., коли Маєр у гроді уповноважив вести свої справи князя Григорія Четвертинського (!) і луцького коморника Теодора Сосновського: «не могучи самъ на нихъ для инъшихъ пилнейшихъ и важнейшихъ справъ быти, злецаєт и даєт моць зуполную урожонымъ ихъ мл князю Грегору Четвертенському и пану Теодорови Сосновскому, коморникови граничному повѣту Луцького, тыхъ справъ попирати, боронити, росправовати и єднати, инъшихъ пленипотєнтовъ албо умоцованыхъ на свое мѣстце постановляти, ординовати, субституовати и во всемъ водле воли и уподобаня своего поступовати, примуючи от нихъ самыхъ албо от нихъ постановленыхъ во всемъ зыскъ и страту»¹³⁹. У листопаді 1634 р. брати Маєр і Лейзор Давидовичі та Давид Мошкович доручили вести свої справи відразу шістьом шляхтичам: Павлові Вишковському, Юрію Божковичові, Костянтину Хорошкові, Данієлю Грудницькому, Олександру Кмиті та Томашеві Мицевському, які повинні «справъ попирати, боронити, розправовати, єднати [...] декрета приимовати, от противныхъ апєлевати, инъшого пленипотєнта албо пленипотєнтовъ на мєстце свое субъституовати, постановляти и в томъ вьсемъ водле права и potrzeby поступовати, прыимуючи од нихъ во вьсемъ такъ вьсихъ сполнє, яко и кожного зособна зыскъ и страту и хотєчи то такое мети, якобы сє то при очевистои бытности оныхъ деяло»¹⁴⁰. У серпні 1635 р. брати Маєр і Лейзор, які на той час обидва мешкали у Бродах, уповноважують вести справи у волинських судах і в Люблінському трибуналі володимирського гродського писара Андрія Казимира Бедонського, Павла Вишковського і Данієля Грудницького¹⁴¹. У серпні 1642 р. Маєр Давидович видав уповноважувальні листи шляхтичам Юрію Божкевичу, Янові Ружинському, Ігнацію Проневичу і «невєрному Борухови, школьникови любєльському», доручаючи їм «справъ своихъ правнє попирати, коньтровоєтовати, диляции, хоробы заживати, росъписовати, декрета, юсьтелята приимовати, от противныхъ апєлевати, присягъ слухати, сумы отбирати, з одобраныхъ квитовати и инъшихъ всихъ и вьшелякихъ оборон и добродєствъ правныхъ, иле бы которая справа и термини правные потребовали, заживати»¹⁴². Нарешті останнє з відомих доручень Маєр Давидович видав у вересні 1645 р. братам

¹³⁷ Там само. – Спр. 131, арк. 340 зв.–341.

¹³⁸ Там само. – Спр. 142, арк. 353-354.

¹³⁹ Там само. – Спр. 149, арк. 301 зв.–302.

¹⁴⁰ Там само. – Спр. 192, арк. 831 зв.

¹⁴¹ Там само. – Спр. 196, арк. 858 зв.–859.

¹⁴² Там само. – Спр. 230, арк. 1193-1193 зв.

Юрію і Олександрю Бошкевичам, Ігнацію Проневичу і люблінському єврею Борухові¹⁴³.

Опрацьований матеріал дав змогу в загальних рисах окреслити фінансово-підприємницьку діяльність звичайного волинського єврея з маленького містечка Колок, хоч, на жаль, про особисте життя Маєра Давидовича інформації бракує. Тож спробуємо зробити, хай і певним чином попередні, висновки. Перш за все, історія Маєра спростовує твердження традиційної української історіографії про пригноблене становище євреїв у тогочасному суспільстві. Маєр Давидович провадить досить вільне життя. Ніхто його не обмежував у виборі і зміні місця проживання (чим могли похвалитися не усі міщани), Він провадив доволі успішну підприємницьку діяльність, про яку міг лише мріяти не тільки міщанин з набагато більшого міста, але й не один шляхтич. У певні періоди в його руках перебували мало не десятки поселень, в яких він почувався повним господарем, від волі якого залежали сотні і сотні підданих. На час оренди чи застави саме він був їх паном, і піддані таки мали його за пана. У руках Маєра Давидовича були зосереджені серйозні, навіть за мірками шляхти, капітали, при цьому, зауважу, реальні, бо готівкою, такою важливою і не для всіх доступною у ті часи. Цілком очевидно, що реальне місце єврея Маєра Давидовича у соціальній ієрархії тогочасного суспільства було досить високим, а в багатьох випадках фактично урівнювалося зі становищем шляхтича – власника сусідніх маєтків, що перебували з орендованими Маєром; шляхтича-клієнта, що звертався до нього за позичками; адвоката-шляхтича, а інколи й князя, на службі у єврея-клієнта. А це ставить питання про владні стосунки в соціумі та умовність міжстанових, міжрелігійних та міжетнічних кордонів. Тож видається вкрай важливою потреба подальшого вивчення історії євреїв на українських землях ранньомодерного часу, оскільки багаторічна робота над матеріалами XVI – першої половини XVII століть засвідчує їх важливу роль у тогочасному економічному житті, а наявні джерела при всій їхній неповноті, за умови уважного і всебічного їх використання, таки дають змогу досліджувати це питання.

РЕЗЮМЕ

Андрій Заяць

«ЄВРЕЙСЬКЕ» ЩАСТЯ: ЯК ВОЛИНСЬКИЙ ЄВРЕЙ МАЄР ДАВИДОВИЧ ЗБИРАВ СВІЙ КАПІТАЛ (ПЕРША ПОЛОВИНА XVII ст.)

Волинські євреї, зосереджені здебільшого у містах, відігравали поважну роль у економічному житті регіону, що підтверджує фінансово-підприємницька діяльність колківського єврея Маєра Давидовича. Не буде великим перебільшенням, якщо назвати Маєра Давидовича певним уособленням тогочасної єврейської успішності. Джерела засвідчують, що Маєр Давидович здійснював

¹⁴³ Там само. – Спр. 244, арк. 786 зв.

одночасно різні фінансово-підприємницької операції, зокрема – позичав гроші, брав речі у заставу та на зберігання, займався виловом і продажем риби, поставками меду та зерна, виготовляв і продавав попіл. Значного розмаху набрала його орендно-заставна діяльність: оренди млинів, корчем, мит, а також як окремих сіл, так і цілих волостей, що включали міста та прилеглі до них села (від 2-3 до 6-8 сіл). Робив це Маєр Давидович як одноосібно так і в кооперації з євреями з інших міст. Це дало змогу скласти значний капітал, що своєю чергою сприяло піднесенню його значимості у тогочасному соціумі.

Ключові слова: Маєр Давидович, єврей, позика, оренда, застава, перезастава, підприємництво.

Андрей Заяц

«ЕВРЕЙСКОЕ» СЧАСТЬЕ: КАК ВОЛЫНСКИЙ ЕВРЕЙ МАЕР ДАВЫДОВИЧ СОБИРАЛ СВОЙ КАПИТАЛ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XVII в.)

Волинские евреи, проживавшие преимущественно в городах, играли важную роль в экономической жизни региона, что подтверждается финансово-предпринимательской деятельностью еврея Маера Давыдовича. Не будет большим преувеличением, если назвать Маера Давыдовича неким воплощением тогдашней еврейской успешности. Источники свидетельствуют, что Маєр Давыдович проводил одновременно разные финансово-предпринимательские операции, в частности – одалживал деньги, брал вещи под залог и на хранение, занимался ловлей и продажей рыбы, поставками меда и зерна, изготовлял и продавал поташ. Существенного размаха получила его арендно-залоговая деятельность: аренды мельниц, корчм, мит, а также как отдельных сел так и целых волостей, которые включали города и прилегающие к ним села (от 2-3 до 6-8 сел). Делал это Маєр Давыдович как единолично, так и в кооперации с евреями других городов. Это дало ему возможность накопить значительный капитал, что в свою очередь содействовало росту его значимости в тогдашнем социуме.

Ключевые слова: Маєр Давыдович, єврей, ссуда, оренда, залог, перезалог, предпринимательство.

Andriy Zayats

«JEVISH HAPPINES»: HOW THE VOLYNIAN JEW MAIER DAVYDOVYCH RAISED HIS CAPITEL (THE FIRST HALF OF XVII CENTURY)

Volhynian Jews, concentrated mainly in towns, played an important role in the economic life of the region. The entrepreneurship of Majer Dawidowicz, a Jew of Kolky, is a good evidence of it. It is no exaggeration to call him a symbol of Jewish success of that time. The sources indicate that Majer Dawidowicz performed different financial and entrepreneurial transactions simultaneously – for example he lent money,

took things in pledge and accepted for storage, organized catching and selling fish, supplied honey and grain, produced and sold ash. He developed large-scale tenant activities – he rented out mills, inns, customs, separate villages and even whole districts (volosti), which included towns with adjacent villages (from 2-3 to 6-8 villages). Majer Dawidowicz did it both individually and collectively with Jews from other towns. This allowed him to raise a substantial amount of capital and consequently enhanced his social status.

Keywords: Majer Dawidowicz, Jew, loan, rent, pledge, repledging (repawning), entrepreneurship.